

YENİ BULGULARIŞIĞINDA KABAR İSYANI VE SONUÇLARI
*THE REVOLT OF KABAR AND ITS CONSEQUENCES IN THE
LIGHT OF NEW FINDINGS*

DOI: 10.33404/anasay.1038986

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Hakan ÖZKAYA*

ÖZ

Makalede Hazar tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan Kabar isyanı ele alınmıştır. Devlet içinde bir iç kalkışma neticesinde gelişen bu olay kanlı bir şekilde bastırılmış, isyancılar aldıkları yenilgi üzerine ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Hadiseye ilişkin ayrıntılı bilgi paylaşan Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenitus, kaleme almış olduğu “De Administrando Imperio” isimli eserinde isyancıların Macar topraklarına göç ettiklerini ifade etmektedir. Fakat isyanın neden meydana geldiğine dair her hangi bir malumat paylaşmaz. Bu yüzden modern araştırmacılar isyanın nedenleri üzerine çeşitli teoriler dile getirmişlerdir. Bu teoriler içerisinde en çok kabul gören görüş ise isyanın Hazar idaresinin Yahudiliği kabul etmesine bir tepki şeklinde geliştiği yönündedir. Ancak son dönemde yapılan bir kazı çalışmasında ortaya çıkartılan bulgular bu düşüncenin doğru olmayacağını göstermektedir. Zira Kabar isyancılarının göç ettiği bölgede yapılan arkeoloji çalışmasında Yahudi inancını tem-

1- Makale Geliş Tarihi: 20. 12. 2021 Makale Kabul Tarihi: 23. 02. 2022

* Dr., Erzurum Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: hakan_000_04@hotmail.com, **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0003-1790-3188>

sil eden çeşitli materyallere de rastlanmıştır. Dolayısıyla bölgeye Yahudilerin de göç ettikleri ve isyancı grubun Yahudilere veya Yahudiliğe karşı hareket içinde olmadıkları anlaşılmaktadır. Makale de gerek bu kazı çalışması ve sonuçları gerekse isyancıların kimliği, isyanın nedenleri ve tarihi hakkında yapılan son araştırmalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kabar isyanı, Hazarlar, Yahudilik, Yeni bulgular

ABSTRACT

In the article, the Kabar revolt, one of the most important events in the history of the Khazar, is discussed. This event, which developed as a result of an internal uprising within the state, was bloodily suppressed, and the rebels had to leave the country after their defeat. Byzantine Emperor Konstantin Porphyrogenitus, who shared detailed information about the incident, states that the rebels migrated to Hungarian lands in his work titled “De Administrando Imperio”. But he does not share any information about why the rebellion occurred. Therefore, modern researchers have expressed various theories on the causes of the rebellion. The most widely accepted view among these theories is that the rebellion developed as a reaction to the Khazar administration’s acceptance of Judaism. However, the findings unearthed in a recent excavation work show that this idea is not correct. Because, various materials representing the Jewish faith were found in the archaeological study carried out in the region where the Kabar rebels migrated. Therefore, it is understood that the Jews migrated to the region and the rebel group did not act against Jews or Judaism. In the article, both this excavation work and its results, as well as the identity of the rebels, the reasons and the history of the rebellion are discussed.

Keywords: Revolt of Kabar, Khazars, Judaism, New findings

Giriş

Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenitus X. yüzyılda kaleme aldığı “De Administrando Imperio” isimli eserinde Hazarlar, Bulgarlar, Peçenekler ve Avarlar gibi Türk boyları hakkında ayrıntılı bilgilere yer verir. Devletin güvenliği ve siyaseti için anlatılmaması gereken çok gizli bilgileri bile kayda alarak eserini eşsiz kılmayı başarır. Ancak bütün bilgiler, sırlar ve değerlendirmeler arasında Kabar isimli bir ulus ile ilgili yazdığı pasaj, Hazar tarihi araştırmaları için nadir bir hazine niteliği taşır. İmparator Konstantin, Kabarlar hakkında şu ifadelere yer verir: “*Kabaroi denenler Hazarlar ırkındandı. Şimdi, anlaşılan onlar hükümetlerine toprak vermişler ve bir iç savaş çıktığında ilk hükümetleri*

baskın çıkmış ve kimileri öldürülmüş ama diğerleri kaçıp gelerek Peçenekler ülkesinde Türklerle (Macarlar) birlikte yerleşmiş ve birbirleriyle dost olmuşlar ve “Kabaroi” diye adlandırılmışlar” (Porphyrogenitus, 2020, s. 105).

Paragraftan anlaşıldığı kadarıyla Kabar isimli bir grup Hazar hanedanlığına karşı ülkede bir iç isyana kalkışarak yönetimi ele geçirmeye çalışmıştı. Fakat imparatorluk kuvvetleri karşısında yenilerek geri çekilmişlerdi. İsyan hareketinden sağ kurtulanlar kaçarak Macar topraklarına ulaşmış ve onlara katılmışlardı. İmparator Konstantin, İsyanın niçin meydana geldiğini, ne zaman ve hangi bölgede vuku bulduğunu, nasıl geliştiğini, isyan eden Kabarların tam olarak kimler olduğunu, isyanın nasıl bastırıldığını ve isyan edenlerin niçin Macarlara sığındığını açıklamaz. Zira isyanın ayrıntılarına değinmeden sadece Kabarların Hazarlardan ayrılan bir grup olduğu bilgisine yer vermek ister. Nitekim ifade edildiği üzere eserini yazmasındaki amacı Bizans’ın etrafındaki kavimler hakkında oğlunu bilgilendirmek ve ona bu kavimlerle ilgili uyarılarda bulunmaktır. Bununla birlikte birkaç araştırmacı Kostantin Porphyrogenitus’un eserinde yer alan bu isyan hareketine ilişkin ortaya çıkan sorulara çeşitli bilgiler ve teoriler ışığında bazı cevaplar bulmayı çalışır.

1) Kabar isminin Kökeni

Bu sorulardan en önemlisi “Kabar” isminin etimolojisine ilişkindir. İlk olarak A. Vambery (1832-1913), bu ismin “*asi, asiler, isyan edenler*” manasına geldiğini ifade eder. G. Nemeth (1890-1976), (Golden, 2006, 162) ve L. Rasonyi (1899-1984) (Rasonyi, 1971, s. 117) gibi Macar Türkologlar ve sahanın önemli uzmanlarından Peter. B. Golden (Golden, 2006, 162) bu iddiayı doğru kabul ederek destek verirler. Yusuf Gedikli de ilk başta kelimenin “*alır, fetheder, zapt eder*” anlamına gelebileceğini düşünse de daha sonra bu iddiasının doğru olmadığına karar vererek Vambery ve diğer bilim insanlarıyla aynı görüşü paylaşır (Gedikli, 2021, s. 169-170). András Róna-Tas, kelimenin yanlış telaffuz edildiğini doğru okunuşunun Khavar olacağını savunur. (Róna-Tas, 1996, s. 273). Bu iddiası kelimenin kesinlikle Türkçe kökenli olduğu yönündeki değerlendirmelerle çelişebilir. Zira fonetik bir değişim kelimenin kökeni ve anlamında da bazı değişik vurgulara kapı aralayabilir. Benzer bir görüşü Sándor László Tóth’de paylaşır ancak muhtemel bir varsayım olarak ele alır (Tóth, 2016, s. 3).

Gyula Moravcsik, Kuzey Kafkasya’da Kábeir-oi (Κάβειροι) isimli bir boyun 821-823 yılları arasında bazı faaliyetlerin içerisinde yer aldıklarına dair bilgi verir (Gedikli, 2021, s. 169). Bu kavmin Doğu Roma’ya karşı isyan eden Slav Thomas’ın müttefikleri arasında yer alan boylardan biri olduğu görülüyor

(Tóth, 2016, s. 4). Bu boyun Kabarlar olup olmadığı bilinmiyor. Fakat isim benzerliği bunun mümkün olabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte bu ismin diğer bazı Doğu Romalı yazarların eserlerinde Kábeir-oi (Κάβειροι), Kábir-ōn (Κάβήρων), Kabeir-ōn (Καβείρων), Kabeir-ous (Καβείρους) biçimlerinde yer aldığı ifade edilir (Golden, 2006, 163). Bu kelimelerden biri olan “Kabeiroi” üzerinde çalışma yapmış olan dilbilimci Beekes ise kelimenin Grek öncesi dönemden kalma tipik bir Anadolu kelimesi olduğunu ifade ederek Grekçe kökenlerine vurgu yapar (Beekes, 2004, s. 465). Dolayısıyla “Kábeir-oi (Κάβειροι)” isimli bu boy ile Türk oldukları ve Türkçe bir isim taşıdıkları kabul edilen Kabarların aynı olmadığı öngörülebilir. Nitekim Tóth’de bu ikisinin aynı boy olmayabileceği yönündeki şüphelerini dile getirerek Kafkaslardan geldiği görülen “Kábeir-oi (Κάβειροι)” boyunun Kabarlardan ziyade Sabirler olabileceğini dile getirir (Tóth, 2016, s. 4).

Öte yandan İmparator Konstantin’den daha önce yazılmış 881 tarihli “Salzburg Yıllıkları” isimli bir Latince eserde Kabarlar “Cowaris” şeklinde ifade edilirler. Eserin yazarı Doğu Frank İmparatorluğu’nun Ostmark (bugünkü Avusturya) bölgesinde meydana gelen iki savaştan bahsederken: “*İlk savaş Macarlarla Wenia’da yapıldı. İkinci savaş ise Kabarlarla Culmite’de yapıldı*” demektedir (Kristo, 1996, s. 150). Golden, “Cowaris” ifadesinin muhtemelen Macarca bir kaynaktan alıntılandığını söyler. Aynı yazar bu değerlendirmesinin yanı sıra kelimenin Türkçe kökenlerine ilişkin doğru bir tespit ortaya koyar. Golden, kabar kelimesinin Türkçedeki “kabarmak”, “yükselmek” kelimeleriyle aynı kökenden geldiğini ve bu ifadelerin “isyan etmek” şeklindeki deyiş ile doğru orantılı olduğu yönünde bir çıkarımda bulunur (Golden, 2006, s. 161-162). Böylece kelimenin Türkçe kökenleri ve isyan hareketiyle uyumlu ifadesi neticesinde bu konudaki tartışmalara son noktayı koyar.

2) Kabar İsyanının Nedenleri

Kabar isyanıyla ilgili merak konusu olan bir diğer etken ise niçin meydana geldiği sorusudur. Nitekim “*Pax Khazarica*” (Latince: Hazar Barışı), olarak adlandırılan bir ülkede (Barthold-Golden, 1997, s. 1172-1181) böyle bir isyan teşebbüsünün vuku bulmuş olması tarihsel rolü açısından kayda değer bir hadisedir. Bahsedildiği üzere İmparator Konstantin bu hususta da herhangi bir malumat paylaşmaz. Ancak bazı araştırmacılar o dönem yaşanan çeşitli gelişmeleri göz önüne alarak konuya ilişkin farklı değerlendirmelerde bulunurlar. Bunlardan en önemlisi Hazar tarihi konusunda belki de en kapsamlı çalışmayı kaleme alan Rus araştırmacı Artamonov’dur. Ona göre bu isyan, Yahudiliğin Hazar ülkesinde güç bulmasının önemli figürlerinden biri olan Melik Obed-

ya'ya karşı yapılmıştı. Obadya, ülkede yaptığı dini ve siyasi reformların yanı sıra otoritesini güçlendirmek adına Peçenek ve Oğuz kökenli boy beylerini askeri garnizonlar oluşturmaları için çağırdı. (Artamonov, 2019, s. 417-424). Ayrıca bu değişimleri güçlendirmek adına 838'de Bizans'ın yardımıyla Sarkel kalesini inşa etti (Porphyrogenitus, 2020, s. 109) ve Yahudiliği devletin resmi inancı haline getirdi (Ergün-Kara, 2018, s. 110). Bu yüzden kendisi gibi asil olan diğer güç gruplarının muhalefetiyle karşılaştı. Bu muhalif gruplar Kabar isyanı neticesinde iktidarı ele geçirmek adına bir mücadeleye girişti

Artamonov bu tezini birkaç hipotez üzerinden şekillendirir. Uzun yıllar Hazar arkeolojisi üzerinde yaptığı çalışmalardan elde ettiği bulgular, İmparator Konstantin'in eseri ve Gotya krallığında yaşanan bazı gelişmeler ana dayanaklar olarak kabul edilir. Bununla birlikte Golden'in da temas ettiği üzere (Golden, 2006, 156) Artamonov'un teorisi büyük ölçüde Obadya'nın merkezde yer aldığı dini ve siyasi gelişmelerin ışığında şekillenmişti. Oysa bu melik ile ilgili tek kaynağımız Hazar kağanı Yusuf'un yazdığı mektupta aktardığı efsanevi betimlemedir: *"Bu olaylardan sonra (din değiştirme hadisesi) onun oğullarının oğullarından (Bulan veya yardımcısı) Obadya isimli bir kağan çıktı. O, hükümdarlığını kurdu, dinin emir, yasa ve kurallarını düzenledi. O, toplantı evleri, okuma evleri ve İsrail bilgelerinin tapınağını yaptırdı. Onlara altın ve gümüş verdi, onlarda 24 kutsal kitabı, Mişna'yı, Talmut'u ve hazanların kabul ettiği bayram tümünü anlatılar. O, Tanrı'dan korkan ve Yasa'yı seven, Tanrı'nın kulu olan insandı. Ruhu şad olsun!"* (Ergün-Kara, 2018, s. 110; Karatay, 2013, s. 211-212).

Artamonov, Obadya'nın Hazar hükümdarının iktidarını gasp ederek bu gücü ele geçirdiğini, bu tahakkümüne karşı çıkan diğer asil ailelerin ise bu mütegalip eyleme muhalefet etmek için isyan ettiğini iddia eder (Artamonov, 2019, s. 418). Muhtemelen çeşitli İslâm kaynaklarında yer alan Hazar Kağanlığı'nda ikili bir yönetim olduğuna ilişkin bilgiden yola çıkarak bu sonuca ulaşmıştı. Nitekim X. yüzyılda yazan Arap seyyahlar, Hazar Kağanını tecrit edilmiş ve sembolik bir figür olarak yansıtırlarken devletin idaresinin de "Beg" (İbn Fadlan, 2002, s. 45; İbn Havkal, 2014, s. 299) ya da "İşa" (İbn Rüste, 2017, s. 158) ismindeki bir kişinin elinde olduğunu aktarırlar (Mesudî, 2017, s. 140). Ancak yukarıda Obadya ile ilgili aktarılan pasajdan da anlaşıldığı üzere Obadya "Beg" statüsündeki bir kişi değil, hanedanın bir üyesi olarak takdim edilir. Dolayısıyla hükümdarı kontrol eden değil doğrudan hükümdarın kendisidir. Ayrıca Obadya'nın hükümdarlığı döneminde herhangi bir kargaşanın ya da kalkışmanın yaşandığına dair de bir bilgi söz konusu değil.

Artamonov'un Obadya üzerinden kurguladığı bu senaryosunun temel argümanı, Yahudiliğin kabul edilmesinden sonra bazı Hazar ileri gelen ailelerinin iktidara karşı bir iç isyan başlattıkları şeklindedir. Ancak bu noktada iki tane belirsizlik ortaya çıkar. Birincisi Yahudiliğin Obadya döneminde kabul edilip edilmediğine ilişkin hiçbir bilgi kaynağı bulunmaz. Bu konuda en açık bilgiyi paylaşan Mesudî, Hazarların Yahudiliği Harun Reşid'in iktidarı döneminde (786-809) kabul ettiklerini ifade eder (Mesudî, 2017, s. 136). Fakat bu serüvenin başlangıcı olarak Yusuf Kağan'ın mektubunda Yahudiliği ilk kabul eden kişi olarak tasvir edilen Bulan'ın iktidarına mı yoksa Obadya'nın yükselen dini etkinliğine mi atıfta bulunduğu belli değil (Golden, 2006, s. 156-157). İkinci husus ise bu isyan hareketinin gerçekten de dini bir çekişmenin sonucu olduğu şeklindeki şüphedir. Yazar, bu varsayıma dair de tatmin edici bir cevap vermez. Bununla birlikte bugüne kadar bu teori dışında araştırmacıları doyuma ulaştıracak bir bulgu söz konusu değildi (Tereşçenko, 2007, s. 47). Nitekim farklı iddialar dile getirilse de tüm bu olasılıklar dini temele dayanır. İsyanın Obadya zamanında Ortodox Rabani Yahudiliğinin kabul edilmesine bir tepki niteliğinde başladığı şeklinde bir görüş var (Shapira, 2007, s. 153). Bu görüşün biraz farklı bir versiyonuna göre pagan ya da Yahudiliğin Karait mezhebine bağlı bulunan bir grup, Ortodox Rabani Yahudiliği kabul eden hanedana karşı ayaklandı. Oldukça ilginç ve radikal bir diğer ihtimalle göre ise Yahudi Kabarlar pagan Hazarlara karşı çatışmıştı (Tóth, 2016, s. 8).

Kabarların Müslüman oldukları ya da Müslüman bir askeri komutanın denetiminde bulunan bir ordu oldukları ve Yahudiliği kabul eden Hazar hanedanı ile aralarında İslâm ve Yahudilik özelinde ortaya çıkan gerilimden dolayı isyan ettikleri de düşünülmektedir. İddiyayı dile getiren Imre Boba bu ayaklanmadan sonra Hazar Hakanlığı ile Abbasi halifeliği arasında 850 yılında askeri bir çekişmenin yaşandığını iddia eder (Boba, 1967, s. 115-117). Aslında Mesudî'nin kaydına bakılırsa Hazarlar da Müslümanlardan oluşan oldukça etkili bir askeri güç söz konusuydu (Mesudî, 2017, s. 138). Bu yüzden Yahudiliği kabul eden Hazar hanedanlığı ile askeri gücü meydana getiren Müslüman askerler arasında bu türden bir çatışma yaşanmış olabilir. Hazar Hakanlığı'nın yıkılış dönemine yakın bir tarihte mektubunu kaleme alan Kağan Yusuf, ülkesinde bir Müslüman askeri varlığından bahsetmez. Belki de isyan eden Müslüman Kabarlar ülkeyi terk ettikleri için onlardan söz etmemişti. Ancak bilindiği üzere İmparator Konstantin isyancı Kabarların Macarların bulunduğu bölgeye iltica ettiklerinden bahseder. Eğer isyancı Kabarlar Müslüman olsalardı ve İslâm için savaşmış olsalardı Macarlardan ziyade İslâm halifesine bağlı topraklara göç

etmeleri gerekirdi. Ayrıca en büyük rakipleri Müslümanlar olan Konstantin'in Kabarların Müslüman olması durumunda onların dini inancından bahsetmemesi düşünülemez. Dolayısıyla Kabarların Müslüman oldukları ve bundan dolayı isyan ettikleri iddiası büyük bir ihtimalle doğru değil.

Bununla birlikte yakın dönemde yapılan bir kazı çalışması çekişmenin dini temelli olduğuna dair ortaya konulan bu teorileri büyük ölçüde çürütüyor. Tuna havzasında bulunan Yugoslav (Vojvodina)'ya bağlı Chelaryovo köyü yakınlarında -X. Yüzyılda Macarlar tarafından işgal edilmişti- yapılan kazı çalışmaları neticesinde bölgedeki göçebe mezarlarında silahlar, at heykelleri gibi geleneksel materyallerin yanı sıra Yahudiliği sembolize eden bazı mezar taşları da keşfedilmişti (Petrujhin, 2017, s. 311). Kazı sit alanı isyancı Kabarların Macarlara katılmak için geldikleri bölge olduğuna göre isyana farklı kültür ve halklardan katılanlar olduğu anlaşılıyor. Bu yüzden Hazarlardaki iç çatışmanın Yahudiliğin kabul edilmesine bağlı dini bir gerekçeye dayandığı bilgisi doğru olmayabilir

Öte yandan isyanı, neyin tetiklediği tam olarak bilinmese de dile getirilen en önemli sebep, sınıflar arası çatışma olduğu şeklindedir (Gumilev, 2006: 169). Buna göre Hazarlarda kademeyi oluşturan üst kesimdeki Köktürk hanedanlığından gelen Türklerle toplumun ve askeri kadroların en büyük hissesini oluşturan Hun Türkleri arasında bir rekabet ve uyumsuzluk vardı. Halk, kağan ve sülalesine karşı hoşnut değildi. Bu yüzden isyana teşebbüs etmişlerdi (Kuzmin-Kuleshov, 2002, s. 820-822). Hazarlarda kağanın şahsi ordusunun Müslümanlardan ve Rus kökenli Slavlardan olduğuna ilişkin bazı kayıtlar var (Mesudî, 2017, s.138-139). O halde kağanın kendi halkından ziyade bu kişilere güven duyması bu iddiayı güçlendiriyor. Öte yandan Yusuf Kağan'ın yazdığı mektupta idarenin her zaman kendi ailesinin elinde olduğunu belirtmesi de (Karatay, 2014, s. 298) ayrıcalıklı bir hanedan otokrasisini teyit eder. Bu bakımdan Hazarlarda idare ve halk arasında bir sorun ya da çatışma havası olduğu açıktı.

3) Kabar İsyanının Tarihi

İsyan hareketi tam olarak ne zaman meydana gelmişti? Artamonov, isyanın Obadya'nın iktidarı döneminde meydana geldiğinden emin görünüyor. Ancak bu dönemin tam olarak hangi tarihleri kapsadığı bilgisine yer vermiyor. Dolayısıyla bu noktada olası varsayımları ele almamız gerekir. Öncelikle Mesudî'nin işaret ettiği Harun Reşit dönemini (786-809) ele alırsak isyan hareketinin IX. yüzyılın başlarına doğru ya da tam da bu yüzyılın hemen başlarında Yahudiliğin kabul edilmesine bir tepki olarak meydana geldiğini ifade edebiliriz. Ayrıca Hazarya'daki kale kalıntıları üzerinde yapılan arkeolojik kazılarda kalenin bu

tarihlerde (810) tahrip edildiği bilgisinden dolayı isyanın bu dönemde yapıldığı düşüncesi bir kez daha dile getirilir (Tóth, 2016, s. 11).

İkinci bir olasılığa göre ise isyan hareketi 820-830 yılları arasında yaşanmıştı. Kiev Mektubundaki isimlerden biri «Kiabar» olup, isyana katılan Han-Tuvan komutasındaki bazı Kabarların Ruslarla birlikte Kiev'e de yerleştiğini göstermektedir (Pritsak, 1977, s. 267-268). Magocsi'ye göre, “820’lerde şiddetli bir iç savaş yaşandı [...] Kabarlar olarak bilinen iç siyasi mücadelenin kaybedenleri kuzeye, Yukarı Volga bölgesinde, Rostov yakınlarındaki Varangian Rus’a sığındılar. Rostov’daki Vareg tüccarları arasında Hazarya’dan gelen Kabar siyasi mültecilerinin varlığı, sonucunda 830’larda Rus olarak bilinen yeni bir güç merkezi ortaya çıktı”(Magocsi, 2010, s. 62). Rusların 820’li yıllarda Oka boylarına inmeleri karşısında bölgedeki Macarlar Don boylarına göç etmişlerdi. Böylece ırmağın batı yakasında kalan Hazar egemenliği 830’lu yıllarda son bulmuştu. (Özcan, 2019, s. 288). Nitekim Sarkel kalesinin bu dönemlerde inşa edilmesi bu tarihlere ilişkin iddiayı daha da güçlendirmektedir. İsyancı Kabarlar muhtemelen Hazarya’nın batısında yaşıyorlardı (Boba, 1967, s. 117). İsyan hareketinden sonra Macarlara katılan Kabarlar güçlendikleri için Hazarya’ya saldırmaya başlamışlardı. Sarkel kalesi işte bu saldırıların önlenmesi adına inşa edilmiş olabilir.

İsyanın IX. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiş olabileceğine dair üçüncü bir senaryo daha var (Golden, 2017: 253). Bazı araştırmacılara göre Belâzurî’nin bir kaydı bu süreçle ilişkili olabilir. Nitekim İmre Boba, 854 yılında Hazar ülkesinde dini kökenli olmayan bir iç çekişmenin sonucunda bazı Hazar ailelerinin ülkenin güneyinde bulunan Kafkaslara yerleştirildiğinden bahseder (Boba, 1967, s. 117). Yazar, bu iddiasını Belâzurî’nin şu nakline dayandırır: “240 yılları civarında, şehir (Şamkur) el-Mu’tasım tarafından azad edilmiş Ermeniyeye, Azerbaycan ve Shimshât valisi, Buga tarafından yeniden inşa edildi. Bu bölgeye, İslâm’ı benimsemiş Hazarlar’ı yerleştirdi ve onları güvence altına aldı...”(Belâzurî, 2002, s. 290-291).

Yakın zamanda dile getirilen bir diğer teoriye göre ise isyan hareketi 860’yu yıllarda meydana gelmişti. Bizans, 861 yılında Hazarlara Hıristiyanlığı anlatmaları için Constantine-Cyrrill isimli din adamlarını bölgeye sevk etmişti. Bu kişiler Hazarların Yahudiliği kabul ettiği dönemde gönderilmiş olabilir. Nitekim Hazar kağanı Yusuf, yazdığı mektubunda Yahudiliği bir inanç olarak kabul eden atalarından Bulan’ın diğer dinin temsilcileriyle de görüşüğünü ifade eder (Ergün-Kara, 2018, s. 87). Dolayısıyla Constantine ve Cyrrill diğer din temsilcilerine karşı Hıristiyanlığın daha iyi bir inanç sistemine sahip olduğunu anlatmak

için İtil'e gelmiş olabilirler (Vernadsky, 1940, s. 72-86; Zuckerman, 1995, s. 52-53). Ya da Hazarların Yahudiliği kabul etmesinin siyasi menfaatlerine uygun olmamasından dolayı paniğe kapılan Bizans sarayı, dönemin en iyi misyonerlerini zaman kaybetmeksizin hemen bölgeye intikal ettirmiş olabilir.

Diğer yandan Bertiniani Vakayinamesinde 881 yılından Alman İmparatoru Louis'in Doğu Franklarına karşı Ostmark bölgesine yaptığı akınlarda Macarlar ve Kabarların da iştirak ettiği bilgisine yer verilir. Vakayinamenin güncel olayları kronolojiye uygun bir şekilde nakletmesinden dolayı araştırmacılar tarafından oldukça güvenilir kabul edilmesinden ötürü (Vasiliev, 1946, s. 6) bu sefere dair verilen bilgiler konusunda da herhangi bir şüpheye mahal verilmez. Bundan dolayı Kabarların 880 yılında isyan ettikten sonra Macarlara katıldıkları ve birlikte Alman İmparatoru ile sefere gittikleri ifade edilir (Tóth, 2016, s. 11).

Böylece Kabar isyanının IX. yüzyılın hemen başlarında, ilk çeyreğinde, ikinci çeyreğinin sonlarında ya da ikinci yarısından sonra gerçekleşmiş olabileceğine dair birkaç tane varsayım ortaya çıkar. Bu varsayımlarla birlikte aynı zamanda Kabarların isyandan sonra üç tane farklı bölgeye gitmiş olabilecekleri de öngörülebilir. İmparator Konstantin'e göre isyan eden Kabarlar batıya, Macarların kadim merkezi Etelközü'ne çekilmişlerdi (Porphrogenitus, 2020, s. 105). Kiev mektubu, isyancı Kabarları Kuzeydeki Rus/Vareglerin yanında konumlandırır. Diğer yandan bazı araştırmacılar ise Kafkasya'nın güneyine çekildiklerini düşünürler. Bununla birlikte isyancı Kabarların askeri ve idari yetenekleri yüksek asil aileler oldukları görülüyor. Konstantin Porphrogenitus, Kabarların Etelközü'ne geldikten sonra Macarlar içerisindeki en güçlü kavimlerden biri haline geldiklerine vurgu yaparken (Porphrogenitus, 2020, s. 106), Ruslar ise kuzeye gelen bu Hazar soylularının Rus/Vareg kimliğinin oluşumunda güçlü bir etki yaptıklarına inanıyorlar (Magocsi, 2010, s. 62).

SONUÇ

Kabar isyanı, Hazar tarihi kadar Macar ve Rus tarihini de bir ölçüde etkileyen önemli bir olaydır. IX. yüzyılda gerçekleşen bu hareket, Kafkasların kuzeyinden Balkanlara uzanan hat üzerindeki coğrafyanın siyasi atmosferinin sarsıcı bir şekilde yeniden dizayn olmasını tetikledi. İsyan eden grubun ülkeden ayrılması Hazar Devleti'nin hem askeri hem de siyasi bakımdan zayıflamasına neden oldu. Nitekim Hazar Devleti, yaklaşık üç yüzyıl boyunca hem İslam kuvvetleri hem de Bizans karşısında güçlü bir pozisyona sahip olmayı başarmış olmasına rağmen Kabar isyanından bir asır sonra yıkılarak tarih sahnesinden çekildi. Öte yandan isyan edenlerden bir kısmı göç ederek Karpat havzasındaki

Macarlara katıldı. Macar boyları bu sayede zaman içerisinde bölgenin önemli güçlerinden biri haline geldi. Yine kuzeye çekilen bir kısım isyancının, Rus/Vareglerin siyasi organizasyon kurma teşebbüslerine büyük bir katkı yaptıklarına inanılıyor. Dolayısıyla bu grupların ayrılışı Hazarları zayıflatırken gittikleri bölgedeki yerel unsurları ise güçlendirdi.

Kabarların, Yahudiliğin kabul edilmesine tepki olarak isyan ettikleri varsayımı ortaya çıkartılan yeni bulgulardan dolayı artık güncelliğini kaybetti. Bu yüzden neden isyan ettiklerine dair farklı senaryoları ele almak gerekir. Kabarların Müslüman oldukları ve Hazar Kağanlığı'nın Abbasilere karşı verdikleri mücadeleden dolayı isyan ettikleri iddiası bazı bulgulara rağmen oldukça zayıf bir düşüncedir. İsyanın, ülkedeki sınıflar arasında yaşanan gerilimin sonucunda meydana geldiğine ilişkin tez ise hipotezlerinin bulunmamasından dolayı geçersiz kalmaktadır.

Problemin ana kaynağında yazılı ya da diğer tarihsel materyallerin yetersiz kalması yer alır. Zira Konstantin dışında isyan ile ilgili belli ölçüde bilgi veren başka bir kaynağımız mevcut değil. İslâm kaynakları Müslüman-Hazar mücadelelerini ayrıntılı bir şekilde kayıt altına almalarına rağmen bu isyan teşebbüsüyle ilgili herhangi bir malumat paylaşmazlar. Bununla birlikte IX. asırdan sonra askeri mücadelelerinden ziyade ticari faaliyetlere öncelik veren ve uyguladığı politikalarından dolayı "*Pax Khazarica*" olarak isimlendirilen bir ülkede böyle bir isyan hareketinin vuku bulmuş olması dikkat çekici bir gelişmedir.

Bugüne kadar isyanın dini ya da sınıflar arası bir çatışmanın sonucunda meydana geldiğine inanılıyordu. Fakat Hazar Kağanlığı'nın hüküm sürdüğü dönemde ve coğrafyada ticaret vasıtasıyla önemli kazanımlar elde ettiği, başka ülkelerinde farkında olduğu bir gerçektir. Bu yüzden isyan hareketi ekonomik ya da dış ülkelerin tetiklediği siyasi bir nedene dayanıyor olabilir. Ülke zenginliğinden daha fazla pay almak isteyen bir grup ya da grupların böyle bir isyana sebebiyet vermiş olmaları muhtemeldir. Nitekim ülkedeki Türkler, Müslümanlar ve Ruslar daha çok askeri alandaki faaliyetleriyle ön plana çıkarlarken Yahudiler ve Soğdlular ise ticari hayat içerisindeki rolleriyle görünmektedirler. Bu durum bir kısım grupları, askeri yeteneklerine güvenerek daha fazla kazanç sağlamak adına ekonomik nedenlere dayalı böyle bir kalkışmaya yöneltmiş olabilir. Bir diğer olası senaryoya göre ise Kabarlar, Bizans ya da Abbasi halifeliği gibi bazı rakip devletlerin kışkırtması neticesinde isyan etmiş olabilirler. Abbasi halifeliği IX. yüzyılda Hazarlar ile siyasi alandaki rekabeti terk etmiş ve kazançlı bir ticari ilişki kurmaya yönelmişti. Ancak Bizans güçlü bir rakipti ve Kırım özelinde Hazarlarla siyasi bir rekabet içerisinde yer almak-

taydı. Ayrıca kağanlığın zayıflaması, Bizans'ın Hazarların zenginliğinden daha fazla yararlanmasının önünü açacaktı. Bu yüzden Bizans siyasi ya da ekonomik nedenlerden ötürü Hazar ülkesindeki isyan hareketinin meydana gelmesini sağlamış olabilir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Kabarlar, Hazar Kağanlığı'nda iç ya da dış sorunlardan dolayı dini, sınıflar arası çatışma, ekonomik veya siyasi bir gerekçeyle isyan etmişlerdi. Kabarlar başarısız olmak ve ülkeyi terk etmekle birlikte Hazar Kağanlığı da güç kaybederek zayıflamaya başlamıştı. Hem isyancı Kabarlar hem de Hazarlar bu isyan hareketinden dolayı zarar gördüler. Buna karşın başta Bizans ve Ruslar olmak üzere Hazarlara rakip güçler ise isyandan dolayı zayıflayarak yıkılmaya doğru sürüklenen kağanlığın zengin mirasından pay aldılar. Dolayısıyla bu kalkışma hareketi Kabarlar ve Hazarlardan ziyade kağanlığa rakip güçlerin istifade ettiği bir sonuç ortaya çıkardı.

Etik Beyan

“*Yeni Bulgular Işığında Kabar İsyanı ve Sonuçları*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Artamonov, M.İ. (2019). *Hazar Tarihi*, çev. Ahsen D. Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Barthold W. - Peter B. Golden, (1997). *Khazar, EI*, Vol. IV. Leiden: Brill Publishing.

Beekes, R. S. P., (2004). The Origin of the Kabeiroi, *Mnemosyne*, Fourth, Series, Vol. 57, Fasc. 4.

Belâzurî, (2002). *Fütuhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Boba, I. (1967). *Nomads Northmans and Slavs Eastern Europe in the Ninth Century*, Moutan – The Hague: Otto Harrassowitz- Wiesbaden.

Dunlop, D.M, (1954). *The History of Jewish Khazars*, New Jersey: Schocken Books.

İbn Havkal (2014). *Sûrat el-Arz, (Onuncu Asırda İslâm Coğrafyası)*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Ergün, O.-Paşa C. K. (2018). Özgün Belgeler Işığında Yahudi-Hazar Yazışmaları, Ankara: Asos Yayınları.

Gedikli, Y. (2021) Hazar Kavim ve Devlet Adı; Kabar Kabile, Kadar, Kasar Boy Adlarının Köken ve Anlamları, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127, 250.

Golden, P. B. (2006). *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak, İstanbul: Selenge Yayınları.

Golden, P. B. (2007). *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gumilev, L.N. (2006). *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

İbn Fadlan. (2002). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

İbn Rüste. (2017). *el-A'lâku'n-Nefise*, çev. Ali Fuat Ekber, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Karatay, O. - M. Duranlı. (2013). Hazar Kağanı Yusuf'un Endülüs'e Mektubu, *Bilig*, Kış, (64), 199-230.

Karatay, O.- M. Duranlı. (2104). *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, Ankara: Kripto Yayınları.

Kristo, G. (1996). *Hungarian History in the Ninth Century*, Szegedi Középkorász Muhely.

Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK.

Kuzmin, Y. – Yumanadi- Pavel V. K. (2002). *Hazarlar, Türkler*, II, (814-828).

Magocsi, P. R. (2010). *A History of Ukraine: A Land and Its Peoples*, Toronto: University of Toronto Press.

Mesudî. (2017). *Murûc ez-Zeheb, (Altın Bozkırlar)*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.

Özcan, A. T. (2019). *Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Petrujhin, V. (2017). The Khazar Khaganate and its Neighbours, *The History of the Tatars*, Edts. Mirkasym Usmanov-Rfael Khakimov, Kazan.

Porphyrogenitus, K. (2020). *De Administrando Imeprio*, çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınevi.

Pritsak, O. (1977). The Origin of Rus, *Russian Review*, Vol. 36, No. 3 Jul.

Rasonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*, çev. H.Z. Koşay, Ankara: TKAE.

Róna-Tas, A. (1996). *The conquering Hungarian nation. Introduction to the knowledge of the early Hungarian history*, Budapest: Balassi Kiadó.

Shapira, D.Y. (2007). Notes on Early Jewish History, in Eastern and Central Europe, *Archivum. Eurasiae Medii Aevi* 15.

Tereşçenko, A. (2007). Hazarlar ya da Unutulmuş Bir Halkın Tarihî Yerlerinin Durumu Hakkında Bilinenler, *Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar*, Jacques Piattigorsky-Jacques Sapır, çev. Hande Güreli, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.

Tóth, S.L. (2016). The Qavars (Qabars) and their Role in the Hungarian Tribal Federation, *Chronica: annual of the Institute of History*, University of Szeged, 3-22.

Vasiliev, A. A. (1946). *The Russian Attack on Constantinople in 860*,

Cambridge: Cambridge Press.

Vernadsky, G. (1940-1941). Byzantium and Southern Russia: Two Notes, *Byzantion*, 15.

Zuckerman, C. (1995). On the Date of the Khazars' Conversion to Judaism and the Chronology of the Kings of the Rus Oleg and Igor. A Study of the Anonymous Khazar Letter from the Genizah of Cairo, *Revue des études byzantines Année*, 237-270.